

*Nagy Zsolt egyetemi docens,
Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogbölcséleti és Jogszociológiai Tanszék*

A jogi kultúrák világa

Napjainkban a különböző társadalmak közötti kapcsolatok drámai változásokon mentek keresztül, a kultúrák egymással való interakciói trendszerűen megsokasodtak, ennek következtében az egyes társadalmak intellektuális bázisának különbségei folyamatosan csökkennek. Ez éppúgy igaz a gazdaságra, a művészetekre, vagy éppen a jogra is, mely szintén egyfajta társadalmi intézmény, produktum, s így a fenti folyamatok erre a területre is érvényesek. Következésképpen a társadalomtudomány területén szinte nélkülözhetetlennek mondható minimális jogi ismeretek elsajátítása mellett figyelemmel kell lenni a jogi kultúrák diverzitására, ám ugyanakkor azok hasonlóságait is szükséges megismerni. Napjaink globális világában, ahol persze a kulturális homogenizáció mellett – már a fizikai mobilitás felgyorsulása, megnövekedése miatt is - óhatatlanul találkozunk más társadalmi attitűdökkel, mind a laikus, mind a professzionális jogi kultúra területén meglévő különbségek jelen vannak életünkben; s ez a sok-sok hasonlóság vagy „hasonulás” mellett a még mindig meglévő rendkívül markáns különbségek kezelése is komoly intellektuális kihívásokat jelenthet.

Ha részletesen, jogrendszerenként vizsgáljuk meg az egyes társadalmak, országok jogi szabályozásait, akkor a különbségek ellenére rengeteg hasonlóságot is találhatunk. Bizonyos intézmények hasonló oktatási, illetve értékelési módszereket alkalmaznak, hasonló az oktatói társadalom vagy a jogász professzió struktúrája, sőt még az oktatott tárgyak (kurrikulum), és a tananyag tartalma is közel állhat egymáshoz. Kézenfekvőnek tűnik az azonosságok szerinti csoportosítás, és ennek megfelelő vezérlő elvek, fogalmak kialakítása, mely nemcsak a hasonlóságokra mutatna rá, hanem egyúttal viszonylag egzaktan feltárná azok okait, esetleg a különbségek mibenlétére, okaira is rámutatna. A gondolatmeneten továbbhaladva – mivel egyetlen közös tényező mindenképpen megtalálható az összes jogi rendszerben: nevezetesen,

hogy szabályokból állnak – úgy tűnik, hogy a különböző összehasonlító jogi klasszifikációs elvek segítségére szorulunk; azonban az összehasonlító jog tudománya önmagában is – *Christopher St. Germain*től egészen *Jaakko Husaig* - sokféle csoportosítási elvet ismer. A korai összehasonlító jogi csoportosítások többnyire a római jog recepciója, illetve annak hiánya alapján készültek; így olyan országokra osztották a jogrendszereket, ahol a római jog alapvető hatása kimutatható: Olaszország, Spanyolország, ahol a római jog hatása nem, vagy alig mutatható ki: Anglia, Skandináv államok, s végül ahol körülbelül egyenlő a római és a germán jogi hatás: Franciaország, Németország.¹ Jelen dolgozat kereteiben csupán két elfogadottabb, legismertebb s egyúttal legelterjedtebb csoportosítást emelnék ki. Az egyik *René David* elmélete a különböző jogcsaládokról; a pozitív jogszabályrendszerek között kimutatható hasonlóságok alapján kezelhető és vezérfonalul szolgáló elveket állított össze. *René David* három jogcsaládot különböztetett meg: a római-germán családot, melyhez tartozó országokban „a jogtudomány a római jog alapján fejlődött ki..., s a jogszabályokat ... magatartási szabályoknak fogják fel”;² a *common law* családot, mely országokban lévő jogot „a bírák alkották az egyes jogviták során hozott döntéseikkel”;³ illetve a mára csupán történeti jelentőségűvé vált szocialista jogok családját, ahol a „marxista-leninista elméletnek megfelelően, elsősorban az új gazdasági struktúra megalkotására törekszenek”.⁴ Az előbbieken túl elkülönítette a muzulmán, hindu és zsidó jogot, ahol a jogot elfogadják egyfajta vezérlő elvként, csupán annak szabályai jobban kötődnek a kulturális, illetve vallási tradíciókhoz, a Távols-Kelet, Fekete-Afrika és Madagaszkár jogától, mely régiókban alternatív társadalmi kohéziós erők működnek.⁵ A másik jelentős és igen elterjedt klasszifikációs rendszer a *Zweigert–Kötz-féle* történeti, ideológiai és jogi kultúrában gyökerező különbségekre visszavezetett jogkörök (*Rechtskreis*) alapján történő tipizálás: 1. román jogkört (Franciaország), 2. német jogkört (Németország), 3. anglo-amerikai jogkört (*common law* országok), 4. északi jogkört (Skandinávia), 5. szocialista jogkört, 6. távol-keleti, iszlám, és hindu jogkört különböztettek meg.⁶ Természetesen jelen esetben csupán a legelfogadottabbak – talán kissé vulgáris - bemutatására kerülhetett sor és persze az

---

¹ A csoportosítás ismérveit és kritikáját ld.: Badó Attila: Az összehasonlító jog tudományának kialakulása. A klasszifikáció problémái. In: Badó Attila – Loss Sándor (szerk.): Bevezetés a jogrendszerek világába. Nyitott Könyv. Budapest. 2003. 8-19.

² René David: A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1977. 27. p.

³ Uo. 28. p.

⁴ Uo. 30. p.

⁵ Lásd uo. 31-34. p.

⁶ Konrad Zweigert – Hein Kötz: Introduction to Comparative Law. Third Revised Edition. Oxford University Press. Oxford. 1977. 1998. Legutóbbi kiadásában a szocialista jogkör már nem szerepel, illetve a távol-keleti, iszlám, hindu jogrendszerek nem kaptak „jogkör besorolást”.

említettekén kívül még nagyon sokféle értékes csoportosítási módszer létezik, melyek önmagukban külön tanulmány keretében lennének vizsgálhatók.⁷ (Így például ehhez kapcsolódóan érdekes lehet a jogcsaládok alapján distinkcionált oktatási struktúrák különbségeinek kimutatása, mégis ezt a fajta tipizálást a közelebről megvizsgált jogászképzési realitás sok esetben „áttöri”: az angolszász jogon belül például az Egyesült Államok néhány államában lévő jogászképzési rendszer sokkal távolabb áll az angol jogi oktatástól, mint a németországi helyzettől, pedig mindkét ország a *common law* család tagjának tekinthető, vagy az orosz (egyres elemzések szerint poszt-szovjetnek tekintett) jogászképzés sokkal közelebb áll az osztrák, vagy akár a néhány évtizeddel ezelőtti német oktatási rendszerhez, mint az a szocialista jogcsalád mintáját adó, továbbörökített rendszer állapotából következne. Más szavakkal a jogcsaládok, vagy jogkörök (mely fogalmak az alapkérdések tekintetében megegyezést mutatnak) szerint distinkcionált jogrendszerek és az ezzel elvileg szorosan összefüggő jogi oktatási rendszerek erősebb diverzitást, illetve több hasonlóságot mutatnak, mint azt a jogrendszerbeli különbség vagy azonosság indokolná, következésképpen egy ilyen fajta klasszifikáció – legalábbis önmagában – talán nem is elégséges.⁸

A „jogkörök, jogcsaládok” mellett más típusú osztályozást is ismerünk, nevezetesen a jogi kultúrák szerinti megkülönböztetést, mely bizonyos szempontokból megegyezést mutat az előbbi kategóriák tartalmával, azonban szélesebb spektrumon mozgó vizsgálódást tesz lehetővé. Többek között az ilyen irányú vizsgálatot indokolja, hogy a jogászképzésre vonatkozó jogtudományi irodalom jeles képviselője *Nicholas Kasirer* elemzése szerint a jogi kultúra és a jogi oktatás szervesen összefügg: a különféle - bármely kategorizálás alapján elkülönített – jogrendszerekben működő jogászképzési intézményeket a látszat ellenére nemcsak az adott jogrendszer szabályainak összességét átadó szervezetként, hanem intellektuális közegként, kulturális szféraként, mentalitásként lehet értékelni; az oktatás a jogászi hivatás „jogi tudattartalmaként”, belső értékeinek átadásaként is felfogható.⁹ *A laikus, de különösen a professzionális jogi kultúra* fogalmi elemeinek – a kodifikált és érvényes jog, az intézményi struktúra, a jogilag releváns magatartási modellek, a jogtudat, a társadalom

---

⁷ Ld.: Badó Attila i.m. 12-19. p.; továbbá Varga Csaba: *Theatrum legale mundi* avagy a jogrendszerek osztályozása. Kézirat.

⁸ Részletesebben lásd: Nagy Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. Phd disszertáció. Szeged, 2005.

⁹ Kasirer feltehetően nemcsak a jogi oktatásra, de magára a jogra is így tekint. Vö.: *Nicholas Kasirer: Bijuralism in Law's Empire and in Law's Cosmos*. 52. *Journal of Legal Education*. 29. *Nicholas Kasirer a kanadai McGill Egyetem Jogi Kara Összehasonlító Jogi Intézetének professzora*, továbbá a *Quebec* Magán- és Összehasonlító Jogi Kutató Központ igazgatója.

joggal kapcsolatos attitűdjei, a jog működésével összefüggő társadalmi tapasztalatok,¹⁰ – a jogrendszerre gyakorolt hatása megkérdőjelezhetetlen; noha ez nem jelenti, hogy a jogcsalád szerinti tipológia elhanyagolható, irreleváns szempont lenne. A hagyományos felosztásnak megfelelően a *regulatív* (korábban *legálisnak* nevezett) jogi kultúrában a jog (legalábbis némi leegyszerűsítéssel) normatív értelemben magatartásirányító szabályok összességének tekinthető, míg az *orientatív jogi kultúrákban* a jognak inkább orientáló szerepet tulajdonítanak, sok esetben a szabályokat csupán szimbolikus, mintajelentőségűnek felfogó társadalmi attitűd vált uralkodóvá.¹¹ A kialakult jogi kultúrák a társadalmi-történelmi fejlődés eredményei, az adott társadalmi szituációval szoros korrelációt mutatnak, s befolyásolják más társadalmi intézmények, így a jogrendszer struktúráját is. A legális kultúrákban a jog ismertetésére kifejezetten elkülönült szervezetekkel szemben az orientatív kultúrákban hagyományosan a jogi oktatásnak és magának a jognak nem tulajdonítottak különleges szerepet; az igazgatási funkciók ellátására más társadalmi mechanizmusok alakultak ki. Például Kínában hagyományosan az igazgatási, adminisztratív, illetve igazságszolgáltatási feladatok végzésére hivatott rétegek „mandariniskolákban” tanultak, ahol elsősorban szakmai szempontból irreleváns, irodalmi ismerteket adtak át, semmiféle jogi, vagy akár igazgatási szaktudást nem oktattak; a jognak marginális szerepet tulajdonítottak, s a társadalmi ellentéteket konfliktuskerülő, megegyezésre törekedő eljárással oldották fel. Ez a fajta társadalmi attitűd továbbélt s napjainkban is továbbél, a Kínai Népköztársaság szovjet típusú jogszemléletét rövid időn belül a hagyományokhoz való visszatérés követte, s a mai napig is a jogrendszer sokkal inkább a konfúciuszi hagyományoknak felel meg, és a jogászképzés a kínai értelmiségi képzés egészét tekintve elhanyagolható szerepet tölt be.¹² A legális rendszerekben ennek pont az ellenkezőjét tapasztalhatjuk: a jog önálló szféraként való értelmezése, autonóm rendszerként való felfogása, és az ennek megfelelő szakosodott,

¹⁰ Kulcsár Kálmán: Politikai és jogszociológia. Kossuth. 1987. 526. p. Lawrence M. Friedman a következőképpen határozza meg a jogi kultúrát: a jogi kultúra meglehetősen képlékeny fogalom; a legjobb volna magát a kultúra kifejezést elkerülni, de az túlzottan is részét képezi a fogalomnak. A kultúrának antropológiai sajátossága van: egy komplex viselkedési minta, szokások összessége, életmód, melyek összefüggésben vannak egymással; a kultúra a társadalom, vagy egyes közösségek koherenciáját a magatartásokon keresztül biztosítja. Lawrence M. Friedman: Some Thoughts on Comparative Legal Culture. In: David S. Clarke: Comparative and Private International Law: Essays in Honor of John Henry Merryman on His Seventieth Birthday. Duncker and Humblot. Berlin. 1990. 49-57. 52-53. p. A jogi kultúra a közösségnek, vagy annak egy részének a jog, illetve jogintézmények iránti ideáinak, értékeinek, elvárásainak és attitűdjeinek összessége. The Concept of Legal Culture: A Reply. In: David Nelken: Comparing Legal Cultures. Dartmouth Publishing. Aldershot. 1997. 33-39. 34. p.

¹¹ Vö. Kulcsár Kálmán i.m. 470. p., 527. p.

¹² Ld.: René David, Camille Jauffret-Spinozi: A Távols-Kelet jogrendszerei. In: Badó Attila – Loss Sándor i.m. 319-347. 332. p.; René David. i.m. 422-433. p. különösen 425. p., illetve a mandariniskolák megkülönböztető szerepéről ld. Pierre Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Gondolat. Budapest. 1978.; Szabadfalvi József: Jogbölcséleti töredékek. Bíbor Kiadó. Miskolc. 2004. 94. p.

kizárólag erre a tevékenységre szerveződött, meghatározott struktúrával rendelkező szervezeti modellek keretében történő szakismeret-átadása jellemző. Mellesleg a klasszifikációs megoldás aspektusából a jogi kultúrák szerinti felosztás sem problémamentes, ugyanis a különböző jogi kultúrák a társadalmak - infrastrukturális, ökonómiai, szociális, etc. okokra visszavezethetően - egymáshoz való közeledésével keveredtek, egyre erősebb egymásra hatással lehet számolni; egyes jogi kultúrák bizonyos területeken jobban, míg mások kevésbé terjedtek el, átalakítva a tradicionális kulturális értékeket, attitűdöket, de a hagyomány (például az orientatív szemlélet) is sok esetben fennmaradt, s befolyásoló tényezőként figyelembevételre elkerülhetetlen.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni egy másik – napjainkat erősen érintő – tényezőről, ami épp a különféle kulturális – s így természetesen jogi kulturális – hatással is rendelkezik, sőt talán minden eddigiekben meg fogja változtatni a jogi kultúráról kialakult nézeteket, elméleteket és a jogászság szemléletét is; s ez pedig az úgynevezett globalizáció. „Globalizáció”, „globális gazdaság”, „globális jog”¹³ mind olyan kifejezések, melyek a közelmúlt, illetve napjaink társadalmi, ökonómiai, illetve jogi diskurzusaiban időről időre felbukkannak, s egyre többször azok magvát képezik: egyes nézetek szerint kezelendő problémával állunk szemben, más álláspontok csupán egy szükségszerűen bekövetkező jelenségről beszélnek, megint mások megpróbálnak a folyamatok erősítésén fáradozni. A kifejezések olyan társadalmi mechanizmusokat takarnak, melyek egymással szoros összefüggésben állnak, nem lehet egyiket a másik nélkül megérteni, s az élet szinte minden területére jelentős, vagy kevésbé jelentős hatásai kimutathatóak.

Az alcímben szereplő szó „globalizáció” idézőjeles használata egyáltalán nem a véletlen műve, ugyanis egy olyan kifejezést használunk, ami egyfelől rendkívül „közhelyes”, s mint ilyen persze sok mindent takar, de éppen hétköznapi használatából fakadóan semmitmondónak is tekinthető, másfelől napjaink és a közelmúlt társadalmi folyamatait elemző, e kifejezéssel aposztrofált tudományos munkák is oly sokféleséget mutatnak,¹⁴ hogy a szóhasználat nem – akár a társadalomelméleti, akár a szociológiai, gazdasági, etc. diskurzusokra gondolunk, már a tudomány szintjén sem – jelölhet pontos, egyértelműen definiálható tartalmat. Mégis – talán „jobb híján” - ezt használjuk, noha más, a jelenség okozóját megfelelőbben meghatározó kifejezést is lehetne találni, ám egy nagyon fontos ok

---

¹³ John J. Costonis: Introduction: Global Law and Law School Curriculum. The LSU Law Center-Canada Bijuralism Conference. November 2001. 52. Journal of Legal Education. 1. 2002.

¹⁴ Például az elit szempontjából nyújtott átfogó elemzést Pokol Béla: Globális uralmi rend. Kairosz Kiadó. Budapest. 2005.

mégis az idézőjeles szó mellett van: a jogi rendszerekben, jogrendszerekben és a jogásztársadalomban bekövetkezett, bekövetkező változásokat már így előrebecsátva úgy lehetne összefoglalni, hogy *a különféle jogszabályi rendszerekben, illetve jogászságnak kölcsönös, a nemzetállami határokat, sőt kontinenseket is átlépő egymástól való függősége. S a globalizáció kifejezés jelentésének – akár a hétköznapi, akár a társadalomtudományos használatát nézzük – ez az egyik, ha nem a legfontosabb összetevője.*

Természetesen tisztában kell lenni azzal, hogy ez csupán tényleg az egyik összetevő, s emellett más, számos korántsem kevésbé fontos dimenziója is megfogalmazható. Továbbá maga a szóhasználat által takart társadalmi jelenség léte, létezése is kérdéses, s ezt a kérdést igen találóan fogalmazza meg *Anthony Giddens*, mikor *Wulfstan yorki* érsek 1014-ben celebrált miséjének egy részeltét idézi: „A világ rohan, és végéhez közeledik”.¹⁵ S való igaz, a középkor adott idejében megfogalmazott gondolatok éppúgy egy új kor kezdetét vetíthették volna előre (ilyen új korszakról napjaink távlatából visszagondolva természetesen szó sem lehetett), mint ahogy saját korunk társadalomtudományi, vagy publicisztikai irodalmában is egy ilyesfajta változás, váltás explicálódik. Mégis a felvetett kérdésre talán éppen az egyik legnyilvánvalóbb és leginkább prózai válasz abban a történetben található, melyet a fent idézett szerző tanulmányában leírt: „Egyik barátom a falusi életet tanulmányozza Közép-Afrikában. Néhány évvel ezelőtt, kutatásai megkezdésekor, első ízben keresett fel egy távoli területet. Megérkezése napján meghívást kapott egy helyi családhoz azzal, hogy töltsön el ott egy kellemes estét. Azt várta, hogy megismerkedik az elszigetelt közösség hagyományos szabadidős szokásaival. Helyette a fő esemény az *Elemi ösztön* című film megtekintése volt, videofelvételről. Abban az időben a filmet még a mozikban sem játszották.”¹⁶ Természetesen ez önmagában semmiféle komolyabb társadalmi hatást nem indukál, azonban rámutat a globális világ egyik aspektusára: nevezetesen a kultúrára, illetve annak globalizálódására (s ne felejtjük el a jogi kultúra is egyfajta kultúra!). S hogy a globális kultúra nemcsak bizonyos termékek elterjedésében mutatkozik meg, azt bizonyítja *Zygmunt Bauman* egy szemelvénye, ami egy nemzetközi cég alkalmazottjának utazását mutatja be: „Szingapúrból Hongkongba (...) Prágába, etc. Ugyanabban a Hilton Szállóban lakik. (...) Ugyanolyan típusú faxot, telefonokat és számítógépeket használ, ugyanazokat a filmeket nézi, és ugyanolyan problémákat beszél meg ugyanolyan típusú emberekkel.”¹⁷ Emellett az egyébként

¹⁵ Anthony Giddens: *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció.* Perfekt Kiadó. Budapest. 2000. 11. p.

¹⁶ Uo. 17. p.

¹⁷ Zygmunt Bauman: *Globalizáció. A társadalmi következmények.* Polity Press. 1998. Szukits Könyvkiadó. Szeged. 2002. 140-141. p.

figyelemreméltó és szembetűnő jelenség mellett természetesen sok más hasonló kérdéskört is lehet feszegetni: a legtipikusabbak a gazdaság, piac, pénzpiac, de ide sorolható a hagyomány, a család, házasság, politika, állam, demokrácia, etc.¹⁸

A globalizációnak, mint folyamatnak nemcsak technológiai, társadalmi, gazdasági következményei (egyúttal okai) vannak, hanem a szellemi életre is rendkívüli hatással lehet (van). A jog, illetve a jogászság szempontjából ilyenek tekinthető bizonyos jogágak átalakulása, és új jogágak, jogi formulák, megjelenése, továbbá az ezekhez köthető elméletek sok esetben tömeges exponálása.¹⁹ Hogy csupán egy példát emeljünk ki, az említett elméletek közé tartozik *William B. T. Mock* összehasonlító elemzése, aki az információs technológia fejlődését, s annak a jogra és a jogi oktatásra gyakorolt hatását az ipari forradalom indukálta változásokhoz hasonlítja; ugyan az ipari társadalom megjelenésével a jogászképzés még sokáig az agrárelvek szerint folyt, ám az átalakulás elkerülhetetlenül meghozta az új tárgyakat tartalmazó struktúrát (munkajog, társasági jog, etc.), továbbá átformálta a hagyományos tárgyak tananyagát és ezzel egyúttal a hagyományos jogágak rendszerét is.²⁰ Hipotézise szerint az utóbbi évtized „technikai forradalma” hasonló helyzetet teremtett, és a tradicionális képzés szintén lassú reformokon fog keresztülmenni: egyfelől új jogi diszciplínák jelennek meg, mint a komputer jog, *internet* jog, másfelől a meglévő stúdiumok az információs társadalom értékeinek megfelelően módosulnak; másképpen: előtérbe kerül az információt, mint a társadalom új szervező elvét számításba vevő jogi gondolkodás átadása (a jogalkalmazásban az egyes jogágak szabályozásainak már sokszor adaptált a gyakorlatra vonatkozó analógiáinak ismertetése, arra vonatkozó készség kialakítása, pl. tulajdonjog és az információ, mint tulajdon, vagy az információkkal való visszaélés, és a büntetőjog relevanciája).²¹ Szintén ilyenek tekinthető – elsősorban szociológiai szempontból vizsgálva – bizonyos már meglévő jogágak jelentőségének, és alkalmazási gyakoriságának megnövekedése; ezek közé tartozik mondjuk a nemzetközi magánjog térnyerése. Erre szolgáltat példát *James W. Bowers*nek elméletében az ún. jogi adaptációs mechanizmusra hozott példája: *Kalifornia* és *Luisiana* kereskedelmi relációja.²² A kevésbé önálló *Luisiana*

¹⁸ *Giddens* ezen utóbbi, látszólag marginális, vagy éppen a „globalizáció mítosza” alatt tárgyalt kérdésekhez látszólag egyáltalán nem kapcsolódó társadalmi intézményeket is a kérdéskörhöz sorol. Uo. 61-75. p.

¹⁹ Csak példaként említve a már meglévő jogágakra gyakorolt hatás, illetve az ahhoz köthető joggyakorlat problémáira reflektál a csőd eljárás esetében *Charles J. Tabb*: *Lessons from the Globalization of Consumer Bankruptcy*. 30. *Law and Social Inquiry*. 763. 2005.

²⁰ Vö.: *William B. T. Mock*: *Informing Law Curricula: Modifying First-Year Courses to Reflect the Information Revolution*. 51. *Journal of Legal Education*. 554. 2001. 554-556. p.

²¹ Uo. 554-567. p.

²² *James W. Bowers* elméletének lényege, hogy kiindulópontként egyfajta közgazdasági alapvetés szerepel: nevezetesen a minimális befektetés-maximális hozam, mely indukálja a jogi doktrínák alkalmazásának

gazdasága a kereskedelmi biztonság érdekében az államon kívüli partnerekkel való viszonyuk során azok normatíváit adaptálja – mely kevésbé költséges, mint fordított szituációban a különféle kereskedelmi partnereknek a lokális jogot elfogadniuk – így praktikusankor is az Egységes Kereskedelmi Kódex (*Uniform Commercial Code*) szabályozza a *Luisiana*-i gazdasági forgalmat, ha történetesen az állam nem léptette azt hatályba.²³

A példaként említett hipotéziseken túl a szakirodalom alapján összegzésekképpen elmondható, hogy a globalizáció a következőkben érinti a hagyományos jogelméleteket. 1. Mindenekelőtt a nemzetállam, és a hozzá köthető jogalkotás, illetve jog szerepét ássa alá, vagyis a nemzetekhez köthető állam, társadalom és jogrendszer, mint áthatolhatatlan entitás már nem tanulmányozható többé izoláltan. 2. A jogra már talán nem tekinthetünk úgy, mint a nemzetek joga és a nemzetközi jog kettősségére, illetve utóbbira csak, mint szuverén államok kapcsolatából eredő jogokra és kötelezettségekre. 3. Kihívás elé néznek a jogelméletek azon a téren is, ahol a jogot olyan jelenségként látják, mely a kultúrából, tradícióból, szokásokból ered. Természetesen a „*normatív pluralizmus*” fontos maradhat, de ez a kifejezés vagy többletjelentést kap, vagy más kifejezések is megjelennek mellette, így - anélkül, hogy ezekre itt pontos definíció adhatnánk - tagadhatatlan szociológiai jelentőségüknél fogva szerepet kell

---

feltételeit: bármely társadalom azt a jogi doktrínát fogadja el, mely a leghatékonyabban szolgálja – a legkisebb ráfordítás és legnagyobb haszon elvének megfelelően – a gazdasági tranzakciókat, és egyéb ökonomiai mechanizmusokat. Minden társadalom internális viszonyaiban az optimális jogot alkalmazza, mely – minthogy struktúrájuk is differenciált – bizonyos mértékben más társadalmakhoz viszonyítva különböző: a megalkotott, illetve használt jogrendszer az adott társadalmi viszonyok produktumaként objektívalódott, vagyis mindegyik jogrendszer az adott társadalom számára a leghatékonyabb. Azonban a kialakult társadalmak gazdasági kapcsolataik révén egyre jobban egymásra utaltak, következésképpen jogrendszerük is találkozik, rosszabb esetben összeütközésbe kerülnek egymással; ideális esetben a társadalmi konnektiót követően egy kooperációs jogi doktrínális fejlődés, kölcsönös kiaknázás alakul ki. A gazdasági elméletnek megfelelően valószínű, hogy az internális viszonyokhoz megfelelő jogrendszer a kívülállók (*outsiders*) számára szuboptimális; ökonomiai aspektusból bármelyik helyi jog adaptációja hatékonyabb és kisebb tranzakciós költséggel jár, mint jogrendszereken átívelő közös (kooperatív) – több, eltérő jogi doktrínát is magukban foglaló - szabályozásokat létrehozni. (A belső és a külső jogok párhuzamos adaptálására példa az 1980-as Bécsi Egyezmény (*The United Nations Convention on Contracts for the International Sales of Goods*); az Egységes Kereskedelmi Kódex második szakasza, melyet a legtöbb amerikai állam hatályba léptetett; az amerikai alkotmány hatása a jogalkalmazásra; továbbá a WTO és a NAFTA létrehozása.) Azok a modern társadalmak, melyek „gazdasága” a kölcsönös tranzakciókon múlik, előnyben részesítik az externális jogrendszerekhez történő harmonizációt. Minden valószínűség szerint a kisebb társadalmak adaptálják a koordinációs jogot, vagy az externális jogi doktrínát, mivel a nagyobb, több erőforrással rendelkező, relatíve önellátó társadalmak az idegen jog befogadására kevésbé rászorultak, s inkább saját jogrendszerüket fejlesztik. Vö.: *City of Philadelphia v. New Jersey*, 437. U.S. 617. (1978.), illetve James W. Bowers: *The Elementary Economics of Bijuralism: A First Cut*. 52. *Journal of Legal Education*. 68. 2002.; különösen a 71-74. p.

²³ Bowers – talán nem minden kétséget kizárva - anekdotikus bizonyítékokra hivatkozik, mikor azt állítja, hogy louisianai jogászokkal való beszélgetések alapján meggyőződhetünk, hogy polgári törvénykönyvük kötelemeire vonatkozó része csupán „papíron érvényesül”. Uo. 73. p.

kapnia az állami jog mellett a nem állami jog, természetesen a tradíció, a kultúra, jogi rend mellett a nem jogi rend, és rendszer, etc.²⁴

A jogot szintén különösképpen érintő kérdés az állam szerepének megfogalmazása, melynek egyfelől van jogelméleti, államtani, államelméleti vonatkozása, másfelől beszélhetünk alkotmányjogi, tételes jogi relevanciáról is. *Zygmunt Bauman* éles megfogalmazásában „a szuverenitások névlegessé, a hatalom névtelenné, a helye pedig üressé vált”.²⁵ Ehhez a rövid, ám sokat sejtető mondathoz szorosan kapcsolódik *Szilágyi Péter*, a globalizáció és az információs társadalom nevekkel aposztrofálható tendenciáknak a jogelmélettel szembeni kihívásait elemző tanulmánya, s tanulmányában részletesebben vizsgálja az említett folyamatot, s annak az államra, államokra, államszervezetek működésére gyakorolt hatását. A tanulmány egyik fő gondolatmenete szerint a gazdasági globális kapcsolatok a társadalomban döntőnek bizonyulnak, ám az ezekből adódó konfliktusok „megfelelő intézményesítése hiányzik”, s a globalizálódás „nem vezet „automatikusan a gazdasági formák és a jogintézmények konvergenciájához”. „A szuverén nemzetállamok kora lejárt, *Leviathán* megöregedett, netán elaggott. (...) A nemzetállam és joga tehát egyre kevésbé alkalmas az új szabályozási szükségletek kielégítésére, ezért elméleti tisztázást is igényel a nemzetállam jövőjének, a transznacionális jogrendnek és politikai berendezkedésnek a kérdése.”²⁶ A fenti, az államra vonatkoztatható felvetések kétségkívül érdekes és értékes megállapításokat tartalmaznak, s mindehhez még hozzátehető, hogy ezen túl a jogelméletet illetően mások is hasonló gondolatokat fogalmaztak meg; noha ezek a tanulmányok kevésbé az államelméletet és inkább kifejezetten a jogelméleti problémákra reflektálnak, mindazonáltal gyökerük – nevezetesen a globalizáció által megváltozott társadalmi, és az erre nem vagy kevésbé reagáló jogi szituáció – közös. Ilyennek tekinthetők – legalábbis részben – *Volkmar Gessner* és *Ali Cem Budak* szerzőpáros által megállapítottak,

²⁴ Vö.: William Twining: *Globalization and legal theory*. Butterworths. London. Edinburgh. Dublin. 2000., különösen a 252. p., és általában a 9. fejezet. 245-257. p. Például a nemzetközi vállalatok közötti arbitrációs döntések már nem a nemzetállami szabályokon alapulnak, vagyis létezik az államoktól független, autonóm jogrendszer. Az új jogi rendszer és a hagyományos nemzetállami jog különbségeire ld.: Balázs Fekete i.m. 5. p.

²⁵ Zygmunt Bauman i.m. 109. p.

²⁶ Szilágyi Péter: A jogbölcselettel szembeni kihívások a harmadik évezred kezdetén – Magyarországról nézve. Magyar Közigazgatás. LIV. Évfolyam. 3. szám. 2004. március. 141-147, 141-142. p. a szerző rendkívül szemléletes módon írja körül a szuverenitást érintő problémát: „Leviathánt, a szuverént keresztapja *Hobbes* szerint megilleti az a jog, hogy döntsön arról, mely tanítások károsak a köznyugalomra, és azokat be is tiltsa. Lengyel Leviathán megkísérelte a pornófilmek betiltását, tucatsnyi erotikus tévécsatorna nevette ki. Magyar szocialista Leviathán állította anno, hogy nem gyűrűzik be, mármint az olajválság, de begyűrűzött. A példák szinte végtelenül sorolhatók tovább. De *Hobbes* azt is mondta, hogy a szuverén addig igényelheti az engedelmességet, amíg megvan a hatalma. *Non veritas, sed autoritas facit legem*. Ha oda az autoritás, hol a lex?” Uo. 141. p.

miszerint a tradicionális jogállami modellek és elméletek kiegészítésekre, változtatásokra szorulhatnak, s ez fordulatokat idézhet elő a modern jogelméletekben is, melyek a klasszikus elvekhez hasonlóan jelenleg nem tudnak mindenben megfelelő választ adni napjaink globális jogi folyamataira.²⁷

Catherine Valcke mind az államra, mind a jogra vonatkozó globalizmus tekintetében három különböző forgatókönyvet (*scenario*) lehetőségét explikálta. 1. A gazdasági és jogi korlátok „ledöntéséhez” az érdekeltek egy az egységes jogi világhoz köthető, annak megfelelő végrehajtó, törvényhozó és jogszolgáltató apparátust hoznak létre, egyfajta „világkormányt”, mely esetben *Francis Fukuyama* jóslata szerint²⁸ a különféle jogrendszerek fuzionálnak, s így a *weberi* formális racionalitás a nemzeti szintről globális szintre kerül. 2. A nemzetállamok eltűnnek (vagy már talán klasszikus értelemben el is tűntek) de nem helyettesíti azokat egy más szintű formális racionalitás, s ebben az esetben az államok helyett informális társadalmi korlátok és kapcsolatok érvényesülnek. A jog – legalábbis az általunk ismert formában – megszűnik létezni, s helyette egyfajta posztmodern, horizontális, határokon átívelő normativitás kerül.²⁹ (Mellesleg az előbbi két forgatókönyv esetében a jog-összehasonlítás, mint diszciplína egyszerűen értelmét veszti.) 3. A nemzeti és nemzetközi jog megkülönböztetése fennmarad, csupán a kettő közötti összefüggések lesznek mélyebbek, másképpen: a két jogi szint közti a formális kapcsolatok proliferációjáról beszélhetünk; ugyanakkor természetesen az állami szuverenitás fogalma és annak gyakorlata megváltozik.³⁰

---

²⁷ „Mind a klasszikus, mind a modern jogelméletekben a jog fogalma a legitimitáció koncepciójából vezethető le, s ebben az esetben a jogszabályok a nemzetállamok polgárai általi elfogadottsághoz köthetőek. Azonban az állampolgárság és nemzetállam fogalmak jelentése globális szinten elveszti egymással való kapcsolatát, párhuzamos voltát; ennél fogva a nemzetközi jogalkotás és jogszolgáltatás legitimitációja (alapuljon ez a legitimitáció akár az egyes államokon, akár kereskedelmi szervezeteken) problematikusává válik. Ebben az összefüggésben a kereskedelmi jog (*lex mercatoria*) és a nemzetközi arbitrációs bíróságok legitimitációja is megkérdőjelezhető. Volkmar Gessner and Ali Cem Budak: *Emerging Legal Certainty: Empirical Studies on the Globalization of Law*. Dartmouth Publishing Company. Aldershot. England. 1998. 12. p.

²⁸ A hivatkozott „jóslat” *Francis Fukuyama*: *The End of History and the Last Man*. Avon Books Inc. New York. New York. 1992. című munkáján alapul. Magyarul ld.: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa könyvkiadó. Budapest. 1994. *Fukuyama* könyvében a Szovjetunió összeomlásakor a korszellemnek megfelelően dolgozta ki tézisét, miszerint elérkezett a történelem vége, a magángazdaság kétségtelenül győzedelmeskedett.

²⁹ *Valcke* ehhez *Günter Teubert* idézi: „A magas fokon globalizálódott gazdaság és az alacsonyabb szinten globalizálódott politika kettőssége egy olyan globális jogot hív életre, mely esetben már nem beszélhetünk törvényhozásról, politikai, alkotmányos normákról, és ezen normák politikailag meghatározott hierarchiájáról. A jogforrási hierarchia, annak politikailag meghatározott törvényhozásával és alkotmányozásával a csúcán megtörik a globalizáció nyomása alatt, s ami ezt helyettesítheti már csak egy *heterarchikus* rendszer lehet. A klasszikus politikai szabályalkotás helyét más típusú szociális normaalkotás veszi át.” *Catherine Valcke*: *Global Law Teaching*. 54. *Journal of Legal Education*. 160. 2004. 165. p.

³⁰ Ennek a lehetőségét ecseteli *Paul Hirst* és *Grahame Thompson* hangsúlyozva, hogy a gazdaság a globális világban is szabályozható marad: „Annak a világnak, mely különféle mind nemzeti, mind nemzetközi szintű politikai erőkből, kormányzati szervekből, egyéb szervezetekből tevődik össze szüksége lesz egy közhatalmi funkciót ellátó „összekötő kapcsolatra”, ami relatíve konzisztens módon szervezi és vezeti a különféle

Valcke – egyébként többé-kevésbé Paul Kennedy a nemzetállamok tekintetében összegző megállapításával összhangban³¹ - a harmadik verziót tartja a legvalószínűbbnek, s kiemeli, hogy legyen a globalizáció hatása bármilyen erős is, a nemzetállami formáció marad az esszenciális politikai egység; továbbá ugyan kétségtelen, hogy a transznacionális – akár formális értelemben vett, tehát jogi keretek között történő – kapcsolatok egyre sűrűbbek, számosabbak, csak az államok képesek a szerződések tényleges kikényszerítésére, a tulajdonjog garantálására, vagy a szociális biztonság megteremtésére, illetve fenntartására. Az persze látható, hogy az egyre gyakrabban megújuló kommunikációs technológia, vagy az internacionális piac gyengíti az állam – főleg klasszikus értelemben felfogott – szerepét, ám a demokratikus autoritás egyetlen birokosa továbbra is az állam marad.³² S noha feltehetően kétségtelen, hogy egyesek eltúlozzák mind a globalizáció jogi következményeit, mind magát a gazdasági-társadalmi folyamatot, ám az is igaz, hogy a kérdés: vajon létező folyamatról beszélhetünk?, illetve van-e valamilyen komoly hatása a globalizációnak? megválaszolása önkényes kritériumok felállításától függ. Önkényes a gazdaság internacionalizálódásának egy bizonyos szintjétől „globális gazdaságról” beszélni,³³ s önkényes a technológiai fejlettség egy bizonyos szintjét küszöbként felállítani, etc. mégis a szakirodalom többsége (még a szkeptikusok is) egyetért abban, hogy a '70-es évektől kezdődően megváltozott gazdasági

---

tevékenységeket. Ennek a modellnek az elvi alapja a *Rechtsstaat* és a nemzeti alapon szerveződő állam marad. Noha az állam annak régi értelmében már nem szuverén (...) de továbbra is a törvényhozó szerepével bír, legitimitással rendelkező autoritás és annak legitimitással rendelkező tevékenysége marad meghatározásának középpontjában.” Paul Hirst and Grahame Thompson: *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Polity Press. Cambridge. 1996. 278-279. p. Mellesleg a hivatkozott szerzőpáros öt tézisben összefoglalható megállapítása, hogy 1. a modern ipari termelés óta létezik egyfajta globális gazdaság; 2. a legtöbb vállalat valójában nemzeti alapon működik; 3. a tőkebefektetések nagyságát tekintve a harmadik világ továbbra is marginális szerepet játszik; 4. Európa, Japán és Észak-Amerika dominanciája valósul meg a gazdasági folyamatokban, s valójában 5. e három „hatalmi tömbnek” van meg a képessége, hogy kormányzati nyomást gyakoroljon a gazdasági trendekre. A felvetések kritikájaként elmondható, hogy a technológiai változások sok esetben nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív megújulással is jártak; a gazdaság soha nem volt teljesen önkényes, de nem is volt „feltétlenül engedelmes” a politikának; a változások ún. „kritikus szintjének” megállapítása önkényes; a szerzőpáros is nemzetállamok feletti szinten képzelettel el a kormányzást (sőt egyfajta az említett három blokk integrált kormányzásának vízióját vetítik az olvasó elé); végül a vállalatok sokszor ténylegesen köthetők nemzetállamokhoz (főleg a székhely tekintetében), ám ez magyarázható a vállalatok érdekeinek megfelelő kormányzati politikával is. A mű összefoglalásához és kritikájához ld.: Brunzel Balázs: *Globalizáció: mítosz vagy valóság?* www.inco.hu/inco7/global/cikk2h.htm.

³¹ Paul Kennedy összegző álláspontja az, hogy „bár a nemzetek feletti irányzatok gyengítették az állam önállóságát és szerepét, nem jött létre megfelelő pótlék, amely helyettesíthetné mint olyan alapvető egységet, amely választ ad a világban végbemenő változásra”. Paul Kennedy i.m. 130. p.

³² Catherine Valcke i.m. 167. p.

³³ Norman Angell a korabeli híres szakértő a következőket írta „*Az illúzió kora*” című munkájában: „a jelentősebb európai gazdaságok összefonódásának foka immár elképzelhetetlenné tett egy háborút”. Robert Went i.m. 176. p. Ezeket a sorokat néhány hónappal azelőtt vetette papírra, mielőtt az Osztrák-Magyar Monarchia ágyúja - a történelem egyik legnagyobb fegyveres konfliktusának nyitányaként - 1914. július 28-án megkezdte Belgrád bombázását. Másképpen, mint tanulság: egyrészt bizonyos jelenségek „csalókanak” tűnhetnek, másrészt a jelenségek értékelése sok esetben valóban szubjektív.

feltételek, illetve tényleges gazdasági formációk és környezet jött létre, továbbá, hogy a társadalom is jelentős átalakuláson ment, illetve megy keresztül. Továbbá ennek a folyamatnak szükségképpen beszélhetünk jogi relevanciájáról, s a kérdés inkább az, hogy milyen mértékűnek kell lennie a jogi változásnak, miképpen reagáljanak az elméletek erre a változásra. Mindenesetre egy biztos: az előbbieken is leírt akár ellentétes kultúrák, illetve jogi kultúrák találkozása a globális világ megjelenése előtt sokkal esetlegesebb volt és sok esetben a mítoszok vagy a mesék világába sorolták, ám manapság mindez tényszerű, - ha tetszik - kézzel fogható. Vagyis bármelyik - fent említett - szcenárió is valósul meg, egyetlen dolog kimondható: a jogi kultúrák diverzitását – egyszerűen „kézzelfoghatósága” miatt - kezelni kell és ennek pedig szükségképpen professzionális szinten kell történnie.

Felhasznált irodalom

- Badó Attila*: Az összehasonlító jog tudományának kialakulása. A klasszifikáció problémái. In: *Badó Attila – Loss Sándor (szerk.): Bevezetés a jogrendszerek világába*. Nyitott Könyv. Budapest. 2003.
- Bauman, Zygmunt*: Globalizáció. A társadalmi következmények. Polity Press. 1998. Szukits Könyvkiadó. Szeged. 2002.
- Brunzel Balázs*: Globalizáció: mítosz vagy valóság? www.inco.hu/inco7/global/cikk2h.htm.
- Bowers, James W.*: The Elementary Economics of Bijuralism: A First Cut. 52. *Journal of Legal Education*. 68. 2002.
- B. T. Mock, William: Informing Law Curricula: Modifying First-Year Courses to Reflect the Information Revolution. 51. *Journal of Legal Education*. 554. 2001.
- Costonis, John J.*: Introduction: Global Law and Law School Curriculum. The LSU Law Center-Canada Bijuralism Conference. November 2001. 52. *Journal of Legal Education*. 1. 2002.
- David, René*: A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1977.
- David, René, Jauffret-Spinozi, Camille*: A Távol-Kelet jogrendszerei. In: *Badó Attila – Loss Sándor (szerk.): Bevezetés a jogrendszerek világába*. Nyitott Könyv. Budapest. 2003. 319-347.
- Friedman, Lawrence M.*: Some Thoughts on Comparative Legal Culture. In: *David S. Clarke: Comparative and Private International Law: Essays in Honor of John Henry Merryman on His Seventieth Birthday*. Duncker and Hublot. Berlin. 1990. 49-57.
- Fukuyama, Francis*: The End of History and the Last Man. Avon Books Inc. New York. New York. 1992.
- Gessner, Volkmar and Budak, Ali Cem: Emerging Legal Certainty: Empirical Studies on the Globalization of Law*. Dartmouth Publishing Company. Aldershot. England. 1998.
- Giddens, Anthony*: Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció. Perfekt Kiadó. Budapest. 2000.
- Hirst, Paul and Thompson, Grahame: Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Polity Press. Cambridge. 1996.
- Kasirer, Nicholas*: Bijuralism in Law's Empire and in Law's Cosmos. 52. *Journal of Legal Education*. 29.
- Kulcsár Kálmán: Politikai és jogszociológia. Kossuth. 1987. 526. p.

Nelken, David: Comparing Legal Cultures. Dartmouth Publishing. Aldershot. 1997. 33-39.
34. p.

Pokol Béla: Globális uralmi rend. Kairosz Kiadó. Budapest. 2005.

Szilágyi Péter: A jogbölcsélettel szembeni kihívások a harmadik évezred kezdetén –
Magyarországról nézve. Magyar Közigazgatás. LIV. Évfolyam. 3. szám. 2004.
március. 141-147.

Tabb, Charles J.: Lessons from the Globalization of Consumer Bankruptcy. 30. Law and
Social Inquiry. 763. 2005.

Twining, William: Globalization and legal theory. Butterworths. London. Edinburgh. Dublin.
2000.

Valcke, Catherine: Global Law Teaching. 54. Journal of Legal Education. 160. 2004.

Zweigert, Konrad – Kötz, Hein: Introduction to Comparative Law. Third Revised Edition.
Oxford University Press. Oxford. 1977. 1998.

Varga Csaba: Theatrum legale mundi avagy a jogrendszerek osztályozása. Kézirat.

City of Philadelphia v. New Jersey. 437. U.S. 617. (1978.)